PARTICULARITĂȚI FONETICE ALE TEXTELOR DE CĂLĂTORIE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

Gabriela COMĂNESCU,
PhD Candidate, University of Pitești

Abstract: From a phonetic point of view, the literary language of the 19th century, as reflected in the travel writings of the time, has variations determined by the transition alphabets and the influence of regional dialects. The evolution tendencies of the language, at phonetic level, are the approach to the Wallachian variant and the adoption of new phonetics, to the detriment of the old ones, definitively abandoned. Towards the end of the century, the number of fluctuating forms decreases, registering an obvious tendency of unification and balancing of the phonetic structure of the Romanian literary language.
In this paper we aim to present some phonetic features that characterize the writings of the nineteenth century, accompanied by examples excerpts from 19 travel texts analyzed, which is a valuable material on the literary norms of the time.

Keywords: literary language, travel literature, phonetic features, etymological forms

În studierea procesului de formare a normelor limbii literare în secolul al XIX-lea, un loc important îl are analiza modului în care s-a constituit sistemul fonetic al limbii literare în acea perioadă. Fixarea normelor fonetice ale limbii literare unice s-a produs spre sfârşitul secolului, astfel încât, până la stabilirea fonetismului considerat literar, limba scriitorilor epocii prezintă anumite particularităţi fonetice caracteristice graiului regiunilor din care aceştia erau originari.

Astfel, în secolul al XIX-lea, limba română literară se caracterizează prin variaţii de ordin fonetic determinate de influenţa graiurilor regionale, precum şi de trecerea de la alfabetul chirilic la cel latin, realitate care se reflectă şi în textele de călătorie ale epocii. Limba literară modernă cunoaşte la început un amalgam de fonetisme, forme, cuvinte din diverse regiuni al ţării, selecţionate după criterii stricte, dintre care cel mai important şi hotărâtor a fost cel al latinităţii.

Scriitorii călători au îmbinat în textele lor fonetismele munteneşti, pe cele arhaice (rezultate din studiul vechilor scrieri) şi pe cele moldoveneşti. Totuşi, în general, s-a produs o apropiere de varianta muntenească, probabil pentru că aceasta era mai aproape de tradiţia bisericească a limbii vechi dintre toate variantele, dar şi pentru că la începutul secolului al XIX-lea, în Muntenia s-au tipărit cele mai multe cărţi religioase. Vasile Ţârâ observă faptul că acceptarea sistemului fonologic al variantei literare muntene, ca bază pentru structura fonetică unitară a limbii literare în secolul al XIX-lea, a fost posibilă şi datorită faptului că se afla mai aproape de modelul latin, având mai puţine inovaţii.[1]

În afara divergenţelor regionale, variantele literare din această perioadă prezintă şi o tendinţă comună: adoptarea unor fonetisme noi, care le înlătură pe cele simţite ca fiind arhaice. Unele fonetisme arhaice sunt păstrate în primele decenii ale secolului al

[1] Munteanu, Şt., Ţâra, V., *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983, p.189.

XIX-lea, altele, cu o largă circulaţie în toate scrierile din perioada anterioară, sunt treptat şi definitiv abandonate. Până spre sfârşitul secolului, se manifestă unele „tendinţe de normare a pronunţării care se caracterizează prin:

1. aversiunea pentru vocalele velare;
2. înclinaţie raţionalistă de regularizare a mecanismului lingvistic;
3. vie conştiinţă etimologică;
4. orientare spre formele culturii apusene;
5. cunoştinţe sumare de fiziologie a sunetelor;
6. identificare între imaginea grafică şi cea acustică a cuvintelor."[2]

De asemenea, este de consemnat faptul că aspectele fonetice ale limbii în secolul al XIX-lea sunt strâns legate de regulile ei ortografice. Sistemele ortografice apărute în această perioadă sunt numeroase şi contradictorii, unele dintre ele neavând caracter oficial. Se explică astfel o întârziere a procesului unificării fonetice în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Abia după 1859, în virtutea schimbărilor din viaţa social-politică şi culturală a românilor, se intensifică procesul de unificare a normelor ortografice. După introducerea alfabetului latin, problema unităţii ortografice a devenit un important subiect de dezbatere pentru societatea românească. Introducerea oficială a alfabetului latin în practica scrierii a avut loc mai întâi în Ţara Românească şi Transilvania (1860) şi apoi în Moldova (1862), unde mediul cultural era mai conservator şi mai nefavorabil reformei ortografice. Procesul înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin a fost destul de lent, introducerea oficială a alfabetului latin fiind pregătită prin folosirea din 1828 până în 1859 a unor alfabete de tranziţie chirilice şi latine. Marcat de numeroase ezitări şi uneori de inconsecvenţe, acest proces a creat ample dezbateri în jurul problemei ortografice, care au dominat viaţa culturală la jumătatea secolului al XIX-lea. Cele două poziţii pe care s-au desfăşurat dezbaterile au fost cea etimologică şi cea fonetică.

Odată cu introducerea scrierii oficiale cu alfabet latin şi după înfiinţarea Societăţii Literare Române (1866), devenită Academia Română în 1879, a fost posibilă elaborarea unor proiecte ortografice într-un cadru instituţionalizat, Academia Română fiind considerată cea mai importantă instituţie culturală a românilor şi apărătoarea intereselor naţionale.

Primul sistem ortografic elaborat din iniţativa Societăţii Academice, în 1867, a aparţinut lui Timotei Cipariu şi s-a caracterizat printr-un etimologism arhaizant moderat.[3] Al doilea sistem ortografic a apărut doi ani mai târziu, ca urmare a dezbaterilor din perioada 1867-1869 şi a reprezentat un punct de vedere al grupării Vasile Alecsandri, Bogdan Petriceicu-Haşdeu, Alexandru Odobescu, adepţi ai ortografiei etimologice cu semne diacritice.[4] Dicţionarul Academiei (1871-1877), elaborat de August Treboniu Laurian şi Ion C. Massim, a adoptat sistemul ortografic latinist analogist care reconstituia formele vechi artificiale. Aceste sisteme au fost respinse chiar de

[2] Munteanu, Şt., Ţâra, V., *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983, p. 242.
[3] Avram, M., *Introducere*, în Timotei Cipariu, *Opere*, II, ediţie de Carmen Gabriela Pamfil, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1992, p. XIV.
[4] Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi, 2000, p.690.

membri ai Societăţii Academice care agreau ortografia fonetică şi nu au fost însuşite de scriitorii vremii, ortografia având în continuare un caracter eterogen.

Prima ortografie oficială a limbii române, care se baza pe principiul fonetic, a fost adoptată de Academie în 1881, un rol important în impunerea acesteia avându-l Titu Maiorescu, cunoscut adversar al etimologismului şi al analogismului pumnist.[5] Tendinţele fonetice fundamentale care s-au manifestat în limba literară modernă au fost unificarea pronunţării supradialectale şi arhaizarea pronunţării.

Pe cale de consecinţă, având în vedere varietatea sistemelor ortografice apărute în această perioadă, structura fonetică a limbii literare în secolul al XIX-lea a cunoscut forme foarte diferite. În continuare vom prezenta câteva particularităţi fonetice care caracterizează scrierile de călătorie din secolul al XIX-lea, însoţite de exemple excerptate din textele analizate:

- vocala *ă* păstrată ca în rostirea veche şi populară (mai aproape de forma etimologică a cuvântului): *lăcuitori* (DGI: 19; GAP: 387; DBM: 284), *lăcuit* (CNV: 43), *lăcuinţă* (CNV: 470; DRO: 59), *văpsite* (DGI: 20), *văpsea* (IVC: 663);
- păstrarea lui *i* etimologic în: *priimire* (VAO: 131), *am priimit* (VAO: 133, GAE: 27), *priimesc* (DBM: 260);
- conservarea lui e aton etimologic în *strein* (DGI: 63; GAP: 389; DBM: 270)*;*
- din dorinţa de a reduce cât mai mult frecvenţa vocalelor fără corespondent în latină (şi în celelalte limbi romanice) – *ă* şi *î* – unii scriitori călători acceptă forme populare cu consoane moi: *să cuvinteze* (DGI: 20), *hotărire* (DGI: 19), *ţipet* (VAO:131);
- se remarcă menţinerea lui *î* etimologic în: *îmblă* (ICD: 174), *împle* (VAO: 135; IVS: 183), *întrare* (GAC: 275), *întroduce* (CNV: 201);
- forme etimologice cu *î* în *cîne/câne* (DBD: 11; ICD: 172), *mîne/mâne* (DBD: 78; IVS: 184) care se extind cu repeziciune, luând locul fonetismelor muntenești (*cîine, pîine, mîine*), şi care se vor păstra în limba cultă până la sfârşitul secolului al XIX-lea;
- velarizarea vocalei *e* după oclusivele *d* şi *p* în cuvinte ca *dă* (de), *pă* (DGI: 20), deşi apare mai des, are o frecvenţă mai redusă faţă de cele care s-au impus în limba literară mai târziu;
- *e* neaccentuat trece la *i*: *deosibite* (DGI: 19), *dispărţit* (GAE: 27), *neşte* (IVS: 182), *prietin* (GAC: 275; GAE: 28), *videa* (GAE: 29), fenomen destul de răspândit în limba populară;
- se atestă şi fenomenul contrar, de asemenea răspândit în limba populară, al trecerii lui *i* la *e*: *besereci* (IVS: 182), *cetesc* (IVS: 186), *datenă* (ICD: 171), *dentâi* (ICD: 170), *latetudene* (ICD: 173), *nemic* (GAC: 275), *tempul* (ICD: 172), *unetate* (ICD: 171), *întunerec* (CBC: 112);
- apariţia foarte rară, la începutul secolului, a lui *u* final: *fildeşu* (DGI: 77);
- trecerea lui *e* medial la *i*: *audiinţă* (IVS: 184);
- forme cu *d*, *t* sau *n* iotacizaţi, proprii graiurilor din Muntenia: *să ascunz* (NFE: 152), *crez* (DBM: 265), *să piarză* (DBD: 49), *prevăz* (ICD: 172), *să rîz* (DBM: 264), *să văz* (GAC: 277;

[5] Încă din 1866, în lucrarea *Despre scrierea limbei rumâne*, Ediţiunea şi imprimeria Societăţii Junimea, Iaşi, 1866, Titu Maiorescu **stabileşte echivalenţe între sunetele româneşti şi cele latine, propune diacriticele pentru sunetele româneşti specifice, stabilind totodată regulile ortografice pe baza principiului fonetic,** care s-a impus ulterior ca regulă primară pentru scrierea cu alfabetul latin. Argumentaţia lui Maiorescu este vastă, foarte bine documentată, cuprinzând analize pentru fiecare sunet şi literă în parte, precum şi o critică privind etimologismul, dar şi fonetismul, înclinând balanţa spre principiul fonetic.

IVC: 571; CBC: 113; DBD: 13), *să vânză* (ISO: 207), *să propuie* (DBD: 26), *pui* (ISO:207), *spui* (ISO: 207; ICD: 173), *țiu* (ISO: 207), *să vie* (DBD: 42), deşi formele cu dentala refăcută (*văd, cred, pun, spun*) au fost propuse de Ion Heliade Rădulescu încă din 1828, pentru că se apropiau de cele latineşti. Folosirea încă a formelor iotacizate se explică şi prin ortografia etimologică.

- înlocuirea, după 1780, a africatei dentale *dz* cu *z: Dumnezeu* (CNP: 320);
- se menţine africata *ğ* (< *j+o*, *u* latin, dar şi în unele cuvinte de altă origine): *agiutoriu* (GAE: 26), *agiungând* (GAE: 30), *curagiuri* (DBD:19), *giocurile* (ATL: 106), *giucărie* (IVC: 663), *împregiur* (VAO: 129; IVC: 663; CNP: 318), *încongiura* (VAO: 149; API: 115; CBC: 108), *încongiurărilor* (GAE: 30), *în giurul* (ICD: 175; ATL: 105). Dar apare *j* în cuvinte precum: *pe jos* (CBC: 114), *jos* (DZS:249). După 1875 întâlnim forme precum: *împrejurul* (ISO: 207), *înconjura* (DZS: 246).
- există încă o anumită preferinţă pentru rostirea dură a consoanelor labiale, a fricativelor *s, z, ş,* africatei *ţ* şi vibrantei *r*: *aşăza* (GAE: 26), *aşăzate* (DGI: 49), *acelaş* (CBC: 109), *cătră* (ATL: 99), *deosăbitele* (CNV: 45), *frumuseţă* (DGI: 81), *hotarăle* (DGI: 19), *iarăş* (DGI: 19), *însămnat* (CNV: 43), *lacrămi* (DGI: 65; NFE: 152), *mulţămească* (DGI: 67), *mulţămire* (CNV: 199, GAP: 387), *mulţămită* (ICD: 178), *nemulţămirea* (GAC: 277), *nobleţă* (DBM: 264), *rădica* (VAO: 149; ATL: 105; DBM: 261), *răsipite* (CBC: 109), *samănă* (CNV: 43), *sara* (CNV: 45), *sămănat* (VAO: 133), *sămănate* (VAO: 133), va *sămăna* (GAE: 27), *sărbări* (DRO: 57), *spăriat* (ICD: 174), *spărioasă* (VAO: 19), totuş (GAE:29), *vesălă* (DGI:49), *zădar* (DGI: 53), *zisă* (CNV: 47);
- se păstrează *r*, prin disimilare consonantică în: *amerinţa* (GAC: 275; NFE: 153), *nimărui* (VAO: 131);
- timbrul palatal al vibrantei *r* în cuvinte derivate cu *-tor*: *trecătoriu* (IVS:181), dar şi în cuvinte nederivate: *viitoriu* (IVS:181);
- se întâlneşte încă *r* etimologic în: *preste* (ATL: 102), *pre* (VAO: 149; CNP: 314; ICD: 170).

Un aspect care nu poate fi scăpat din vedere este cel al adaptării fonetice a neologismelor în această perioadă, dat fiind faptul că pe tot parcursul secolului al XIX-lea pătrund masiv termeni noi în limba literară. Neologismele din textele de călătorie ale perioadei analizate prezintă diversitate în ceea ce priveşte adaptarea lor fonetică la sistemul limbii române. [6]

Aspectul fonetic al neologismelor clarifică şi problema împrumuturilor, în sensul că este edificator asupra limbii din care aceste elemente noi provin. De exemplu, din limba germană, uneori prin intermediul limbii ruse, sunt împrumutate neologismele cu *ţ*: *conţert* (VAO:129), *edifiţ* (ATL: 103), iar din limba franceză, neologismele *demuazele* (VAO: 127), *faşionabilă* (DRO: 55), *pansion* (VAO: 129), *peizajuri* (VAO: 131), *rezon (*GAC: 277), *projetaserăm* (IVC: 567), *seanţă* (VAO: 127), *suvenire* (GAC: 275), *pledoiere* (IVC: 568). În ceea ce priveşte adaptarea fonetică a acestor împrumuturi, se remarcă o serie de particularităţi lingvistice specifice secolului al XIX-lea. Procesul de integrare a neologismelor este unul îndelungat şi până la desăvârşirea acestui proces de adaptare la

[6] Aspectul adaptării fonetice a neologismelor la sistemul limbii romîne a fost studiat în amănunt de N.A.Ursu şi D. Ursu în *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare. I. Studiu lingvistic şi de istorie literară*, Iaşi, 2004, p.263-353.

sistemul fonetic al limbii române s-au folosit forme intermediare, foarte apropiate de cuvintele de origine.

Pot fi identificate în textele de călătorie ale secolului al XIX-lea câteva aspecte ale adaptării fonetice a neologismelor la sistemul limbii române, care fiind variat, permite „romanizarea" relativ uşoară a acestora.

- grupul *cs* din elementele latine şi franceze s-a redus la un moment dat la *s*: *esterioară, espresia, estraordinară, estremităţile, estaziat, esterminate;*
- grupul latin *ct* se menţine în *punct*;
- *a* + *n* + consoană se transformă în *î* : *plantă* > *plîntă*;
- *o* s-a diftongat în *oa* ca şi în cuvintele moştenite*: persoană* (fr*. personne,* ital. *persona), coloană* (fr*. colonne,* ital. *colonna) ;*
- *e* mut > zéro : *équipage - echipaj;*
- *e* mut > ă : *dame – damă;*
- impunerea sufixului franţuzesc *-ment: sentiment, eveniment;*

Se remarcă, în textele analizate, împrumuturi cu etimon bine stabilit, dar şi cuvinte pentru care dicţionarele etimologice şi cele explicative propun etimologie multiplă: *naţie, capriţios, imitaţie, inscripţie, impresii, palat, ambiţios, triumf, diademă, talent, caracter, modă, geniu, patriotic, patrie, armonie, marşrut, ospitalitate, excursie* etc.

În urma analizei acestor aspecte fonetice înregistrate în textele scriitorilor călători, se constată că există în primul rând particularităţi specifice variantei muntenești a limbii române literare, dar şi trăsături de altă proveniență dialectală. Se întâlnesc forme fonetice arhaice, regionale sau influenţe ale lexicului străin. Când e vorba de fonetisme arhaice, întâlnim multe elemente comune scriitorilor călători din toate regiunile, dar când e vorba de aspectul regional al limbii, apar diferenţe, potrivit specificului regiunilor cărora le aparţin scriitorii. Aşadar, limba textelor de călătorie analizate este un amestec de forme fluctuante, explicabil prin contopirea vechilor variante literare, a apariţiei unor sisteme ortografice etimologice şi fonologice, a inexistenţei unor reguli clare de adaptare fonetică a neologismelor pătrunse în limbă. Treptat, însă, până spre sfârşitul secolului, se diminuează numărul formelor fluctuante, înregistrându-se o vădită tendinţă de unificare şi echilibrare a structurii fonetice a limbii române literare.

Bibliografie :

AVRAM, M., *Introducere*, în Timotei Cipariu, *Opere,* II, ediţie de Carmen Gabriela Pamfil, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1992

CHIVU, Gh., PANĂ DINDELEGAN, G., DRAGOMIRESCU, A.… *Studii de istorie a limbii române – Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea şi al XX-lea*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2015

IVĂNESCU, G., *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi, 2000

MAIORESCU, T., Despre scrierea limbei rumâne, Ediţiunea şi Imprimeria Societăţii Junimea, Iaşi, 1866

MUNTEANU, ŞT., ŢÂRA, V., *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983

ROSETTI, AL., *Introducere în fonetică*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1963

URSU, N.A., URSU, D., *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare. I. Studiu lingvistic şi de istorie literară*, Iaşi, 2004

Surse:

GAC = Grigore Alexandrescu, *Cozia*, în revista *Propăşirea (Foaie ştiinţifică şi literară*), nr. 16, 30 aprilie 1844

GAE = Gheorghe Asachi, *Estract din jurnalul unui călător moldovan*, în *Călători români şi călătoriile lor în secolul al XIX-lea*, ediţie îngrijită şi prefaţată de Mircea Anghelescu, Editura Polirom, Iaşi, 2018

GAP = Grigore Alexandrescu, *Pasaj dintr-o relaţie de voiaj în Ţara Românească,* în revista *Propăşirea (Foaie ştiinţifică şi literară)*, nr. 23, 18 iunie 1844

VAO = Vasile Alecsandri, *O preumblare prin munţi*, în revista *Propăşirea (Foaie ştiinţifică şi literară*), nr.5, 6 februarie 1844; nr. 7, 20 februarie 1844; nr. 8, 27 februarie 1844

CNV = Costache Negri, *Veneţia*, în revista *Propăşirea (Foaie ştiinţifică şi literară),* nr. 2, 16 ianuarie 1844

IVC = I. Voinescu II, *Cîteva zile pe munţi*, în revista *Propăşirea (Foaie ştiinţifică şi literară),* nr.34, 3 septembrie 1844; nr. 40, 15 octombrie 1844

DRO = Dimitrie Rallet, *O plimbare. La iarmarocul Fălticenilor*, în revista *Propăşirea (Foaie ştiinţifică şi literară),* nr.3, 23 ianuarie 1844

DGI = Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriii mele*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1971

ATL = August Treboniu Laurian, *Roma*, în *Călători români şi călătoriile lor în secolul al XIX-lea*, ediţie îngrijită şi prefaţată de Mircea Anghelescu, Editura Polirom, Iaşi, 2018

CNP = Costache Negruzzi, *Scrisoarea XXVIII (Pelerinagiu), în Opere, vol.I, Păcatele tinereţelor,* Editura Minerva, Bucureşti, 1974

CBC = Cezar Bolliac, *Călătorie arheologică în România*, în *Călători români şi călătoriile lor în secolul al XIX-lea*, ediţie îngrijită şi prefaţată de Mircea Anghelescu, Editura Polirom, Iaşi, 2018

API = Alexandru Pelimon, *Impresiuni de călătorie în România*, în *Călători români şi călătoriile lor în secolul al XIX-lea*, ediţie îngrijită şi prefaţată de Mircea Anghelescu, Editura Polirom, Iaşi, 2018

ISO = Ioan Slavici – *O scrisoare din Italia* – în *Călători români şi călătoriile lor în secolul al XIX-lea*, ediţie îngrijită şi prefaţată de Mircea Anghelescu ,Editura Polirom, Iaşi, 2018

DZS = Duiliu Zamfirescu – *Scrisori din Italia* – în *Călători români şi călătoriile lor în secolul al XIX-lea*, ediţie îngrijită şi prefaţată de Mircea Anghelescu, Editura Polirom, Iaşi, 2018

DBD= Dimitrie Bolintineanu, *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*, în *Călătorii, I*, Editura pentru Literatură Bucureşti, 1968

DBM = Dimitrie Bolintineanu, *Călătorii în Moldova*, în *Călătorii, II*, Editura pentru Literatură Bucureşti, 1968

NFE = Nicolae Filimon, *Escursiuni în Germania meridională*, *Călători români şi călătoriile lor în secolul al XIX-lea*, ediţie îngrijită şi prefaţată de Mircea Anghelescu, Editura Polirom, Iaşi, 2018

ICD = Ion Codru Drăguşanu, *Peregrinul transilvan,* în *Călători români şi călătoriile lor în secolul al XIX-lea*, Editura Polirom, Iaşi, 2018

IVS = Iosif Vulcan, *Suveniri de călătorie*, în *Călători români şi călătoriile lor în secolul al XIX-lea*, ediţie îngrijită şi prefaţată de Mircea Anghelescu, Editura Polirom, Iaşi, 2018